

Michal Illner – Miroslav Foret: Sociální ukazatele

Praha, Svoboda 1980, 375 s.

Problematika sociálních ukazatelů představuje v poslední době jednu z nejfrekventovanějších oblastí v odborných publikacích. Souvisí to zejména s rozvojem sociálního plánování a obecně s úkoly současné etapy budování rozvinutého socialismu. Práce autorů M. Illnera a M. Foreta si klade za cíl shrnout dosavadní bohatou, ale značně roztržštěnou produkci o sociálních ukazatelích, zhodnotit procesy tvorby sociálních ukazatelů z hlediska jejich obsahu, metodologické oprávněnosti a funkčnosti. Jde tedy o náročné cíle, jejich řešení vyžaduje ve všech krocích důsledné respektování teoreticko-metodologických principů marxismu. Užitečnost předložené práce spočívá dále v tom, že se snaží zhodnotit poznávací a vypovídací význam stávajících sociálních ukazatelů. Jejich dosud převážně prakticistní stanovení vede totiž k řadě problémů metodologického a věcného charakteru. To jenom dokazuje nutnost vědeckého poznání jejich tvorby. Je třeba proto přivítat každý seriózní pokus o zhodnocení a zobecnění v této oblasti.

Jestliže posuzujeme knihu z hlediska těchto cílů, je možno říci, že základní teoretické otázky vědecké tvorby ukazatelů jsou v ní řešeny úspěšně. Práce je však propracovanější právě v rovině rozboru metodické tvorby ukazatelů, zatímco analýza návaznosti jejich tvorby na obecnou teorii marxistického společenského pohybu je obsažena spíše jen implicitně, jako snaha respektovat metodologické principy marxistické sociologie, a to zřetelněji zvláště v těch kapitolách, kde jsou diskutovány základní metodologické přístupy a vymezován pojem „ukazatel“. Toto jisté zjednodušení je vzhledem k tomu, že kniha je zaměřena spíše na shrnutí a přehled v praxi společenského řízení používaných ukazatelů, pochopitelné a zdůvodnitelné.

Autoři jsou zkušení sociologové a to jim umožňuje věcně hodnotit poznávací sílu jednotlivých ukazatelů či jejich systémů ve vztahu k praktickým úkolům řízení různých oblastí společenského systému. Právě tento přístup pokládám za velmi přínosný nejen z praktického hlediska, ale i z hlediska vytváření předpokladů pro formování konzistentnější teorie sociálních ukazatelů na bázi obecné marxistické teorie společenského pohybu.

Autoři správně uvádějí, že bez respektování obecné teorie a její aplikace na relevantní oblasti společenského života nelze uspokojivě řešit ani obsahové otázky tvorby sociálních ukazatelů, ani koncipovat jejich účinné a smysluplné soustavy. To vše předpokládá další teoretickou práci v oblasti modelování sociálních procesů, odhalování mechanismů působení obecných vývojových zákonitostí, rozpracování nových metod měření sociálních jevů a celé řady dalších významných metodologických otázek. Řešení všech těchto úkolů nemůže však být „čistě teoretické“. Musí být v těsném spojení s praxí, především s praxí řízení společnosti, tj. musí vycházet i z poznání fungování současných informačních systémů a jejich formalizace a respektovat procesy prohlubování jejich vypovídací hodnoty a tvorby nových, dokonalejších systémů. V naznačení tohoto úkolu a v konkrétních pokusech o rozbor hlavních oblastí fungování ukazatelů v informační soustavě společnosti vidím další přínos posuzované knihy.

Práce je poměrně rozsáhlá a je rozčleněna do třinácti kapitol. I když v některých místech trpí jistou popisností (například informace o statistické službě), je tento nedostatek vyvážen systematickostí a téměř vyčerpávajícím charakterem výkladu, zaměřeným na tři hlavní témata.

Předně je to *teoretická problematika tvorby ukazatelů* (kapitola 1-4). V této souvislosti autoři poukazují na význam marxistické teorie pro metodologii tvorby ukazatelů a zabývají se i otázkami gnoselogickými, zejména problematikou operacionalizace obecných kategorií a problémy komplexnosti jejich postižení. Dále je stručně zmíněna historie vzniku a používání ukazatelů ve společnosti a některé souvislosti této praxe s teoretickými doktrínami společenského vývoje. Konečně je v této části knihy diskutována problematika formy ukazatelů.

Druhou tematickou část tvoří *problematika vztahu sociálních ukazatelů a řízení* (kapitola 5. a 6.). Autoři si všímají především místa a funkcí ukazatelů a jejich soustav v řídicím procesu, a to na jeho různých úrovních. Přestože se tato část ome-

zuje spíše na výklad a neusiluje o řešení teoretických otázek, lze ji považovat z hlediska dalšího rozpracování předpokladů pro formování teorie sociálních ukazatelů za klíčovou. Jde o velmi náročnou tematiku s mnoha konkrétními problémy, které pochopitelně nemohou být v práci vyčerpávajícím způsobem řešeny (například problém standardizace, kvantifikace atd., s. 153 ad.).

Třetí část knihy tvoří tematika *současní ukazatelé, jejich přehled, systém a fungování* (kapitola 7.—13.). Zde je největší pozornost věnována úloze statistiky v procesech užití a tvorby sociálních ukazatelů a dále zdrojů informací ve statistice. Další kapitoly jsou zaměřeny na sledování dynamiky určitých oblastí života společnosti pomocí statistických ukazatelů. Tato tematika je zajímavá zvláště tam, kde se kritika zabývá otázkami kvantifikace, modelování a zjišťování dynamiky životního způsobu, neboť zde se rozbor opírá o zkušenosti z jeho sociologického zkoumání. Je zde zachycena zkušenost z procesu vymezení samotného pojmu způsob života a z postupného upřesňování jeho operacionalizace pro oblast empirického výzkumu. V závěru se autoři zabývají otázkami vztahu sociálního výzkumu a tvorby sociálních ukazatelů.

Přesto, že kniha *Sociální ukazatele* některé problémy pouze naznačuje, představuje velmi seriózní zpracování rozsáhlé tematiky. Její interdisciplinární charakter vytváří předpoklady pro použití nejen v oblasti sociologie, ale také ve sféře řízení a statistické služby. Autorům se podařilo zmapovat a zhodnotit tuto rozsáhlou a dosud značně roztržštěnou oblast tak, že vznikl seriózní základ pro další hlubší a systematictější řešení všech teoretických i konkrétních praktických problémů tvorby a fungování sociálních ukazatelů. V tom spatřuji hlavní přínos knihy.

František Zich

H. Maier: Existují hranice ekonomického růstu?

Praha, Svoboda 1979, 117 s.

Tato otázka, která se stala „šlágr“ buržoazní publicistiky, byla výrazně vyjádřena v sedmdesátých letech v tzv. „zprávách Římského klubu“. (1) V roce 1972 byla zveřejněna první zpráva, výsledek práce týmu z Massachusetts Institute of Technology, vedeného Meadowsem, nazvaná *Hranice růstu*, (2) v roce 1974 následovala druhá zpráva M. Mesaroviče a E. Pestela *Lidstvo na rozcestí*. (3) Uvedené dvě práce tvoří teoretický základ přístupu Římského klubu k otázkám ekonomického růstu. Další zprávy se většinou pokoušejí vnášet opravy do prvních dvou zpráv; (4) všechny však shodně ignorují skutečnost, že existují dvě principiálně rozdílné společensko-ekonomické formace — kapitalismus a socialismus.

Profesor H. Maier, známý teoretik z NDR, který se zabývá otázkami zvyšující se role subjektivního faktoru v rozšířené socialistické reprodukci, zaujímá marxistické stanovisko především ke dvěma prvním zprávám Římského klubu. Pokud jde o principiální otázku v nadpisu práce, soudí, že se na ni nedá jednoznačně odpovědět „ano“ nebo „ne“. Již tím zpochybňuje základní premisy Meadowsovy práce a upozorňuje na „ekonomický dilettantismus konstruktérů modelu první zprávy Římského klubu (s. 84). Racionalita či iracionalita ekonomického růstu může být charakterizována pouze z hlediska společenského pokroku, jen tak lze odhalit, jak dalece jde o projev rozvoje lidských produktivních sil. Marxismus-leninismus vždy vyvíjel velké úsilí v teorii i praxi k „zajištění takové úrovně ekonomické reality, jež bude adekvátní komunistické společenské formaci“ (s. 16).

(1) V roce 1969 bylo v Římě uzavřeno volné sdružení teoretiků a praktiků z různých oblastí průmyslu, obchodu a vědy, které si dalo za cíl zkoumat příčiny a souvislosti závažných problémů lidstva a působit na politické představitele na celém světě, aby se zamýšleli nad globálními problémy lidstva. Díky tisku se sdružení stalo známé jako „Club of Rome“, v češtině „Římský klub“.

(2) Meadows, D. L. et al.: *Die Grenzen des Wachstums*. Stuttgart, Weltlage 1972.

(3) Mesarovič, M. — Pestel, E.: *Menschheit am Wendepunkt*. Stuttgart, Weltlage 1974.

(4) Koncem roku 1976 byla otištěna třetí zpráva od D. Gabora a U. Colomba *Konec plýtvání*, v roce 1977 následovala zpráva *Reforma mezinárodního řádu* (RIO), vypracovaná pod vedením nositele Nobelovy ceny za hospodářské vědy J. Tinbergena (Tinbergen — Dolman — Ettinger: *Reshaping the International Order. A Report to the Club of Rome*. N. Y., Dutton 1976). V polovině roku 1977 vyšla již pátá zpráva, studie E. Laszla a jeho kolektivu, nazvaná *Cíle lidstva* (Laszlo, E. et al.: *Goals for Mankind. A Report to the Club of Rome on the New Horizons of Global Community*. N. Y., Dutton 1977).